

ARAP YAZI SİSTEMİ

Dr. Mustafa AYDIN

İstanbul Ayyansaray Üniversitesi Öğretim Üyesi

ÖZ

Belli bir medeniyete sahip olan her milletin tarihinde yazının yeri oldukça büyüktür. Onun tarihi ve geçirdiği evreleri bilmek oldukça önemlidir. Zira Arap yazısı da, Latin yazısından sonra yeryüzünde en çok yayılmış yazıdır. Bu düşünceden hareketle hazırladığımız bu makalede Arap yazısının serüveni kısaca ele alınmış; Arap yazısının doğuşu, bulunan ilk yazılı anıtları, Arap yazısının gelişme safhaları ve Arapça yazı çeşitleri hakkında özlü bilgiler verilmiştir. Araplar önceleri, Güney Arabistan'da geliştirdikleri müsned denilen bir yazı kullanmışlardır. Sonra müsnedin yerini bugüne kadar gelen Arap yazısı almıştır. Bu yazı, bitişik Nabat yazısından gelişmiştir. Arap yazısının ise Kuzey Arabistan'da ve Sina yarımadasında hüküm sürmüş Nabatilerin kullandıkları Nabat yazısından türemiş olduğu konusunda ittifak edilmiştir. M.S. 328 yılında yazıldığı tahmin edilen Nabati harflerle yazılmış bulunan bir mezar taşı Arap dilinin en eski yazılı anıtıdır. Bugün İslâmiyet'ten önceki ve İslâm'ın ilk asrına ait kitâbelerin tedkiki, Arap yazısının Nabat yazısından türediğini, hatta onun gelişmiş bir devamı olduğunu ortaya koymaktadır. İslamiyet'in ilk yıllarında az da olsa yazıyı bilenlerin mevcut olduğu da bir gerçektir. Ancak İslâmiyet'le birlikte yazı birden bire yepyeni ve aydınlık bir safhaya girmiştir. İslamiyet'in öğretilmesi için Kur'an'ın yazılmasına gerek duyulduğundan, Peygamber tarafından yazı teşvik edilmiştir ki **Kur'an, Arapların tarihinde ilk yazılı eserdir**. Kur'an'ın doğru okunmasını sağlamak için alınan tedbirlerle ve harekeleme faaliyetleriyle Arap yazısı diğer yazı türlerine oranla çok hızlı bir gelişme sağlamış, kısa sürede Kûfî ve Nesih yazıları dışında Kuzey Afrika'da Magrib yazısı gibi yazı çeşitleri geliştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Arap Yazısı, Müsned, Nabat, Nesih, Kufî, Mağrib, Papirus*

ARABIC WRITING SYSTEM

ABSTRACT

Writing has a quite important place in the history of any society that has reached a certain level of civilization. It is crucial for knowing a society's history and the phases it has undergone. Similarly, following the Latin script, Arabic writing is the most widespread writing system around the world. With the same mindset, current article briefly handles the adventure of Arabic writing offering substantial information regarding the birth of Arabic script, the first written monuments that are discovered, the development phases of Arabic writing system and the types of Arabic writing. In earlier times, Arabs used a writing system which they have developed and called "müsned". Later müsned was replaced with today's Arabic script. This new writing system was derived from the adjacent Nabat writing. It is agreed that Arabic writing was derived from the Nabat writings, used by the Nabataeans, who reigned in Northern Arabia and on the Sinai Peninsula. The oldest found written monument of Arabic language is a tombstone found in 328 A.D. which is thought to be written with Nabataean letters. Today, the examination of the pre-Islamic tablets and the tablets belonging to the first Islamic century suggest that the Arabic writing is derived from the Nabataean writings, and that it is even an advanced continuation of it. It is also true that in the first years of Islam, there were people who knew how to write, even if their number were so few. However, with Islam, writing has advanced towards a totally new and bright phase. Since it was necessary to write the Quran to teach Islam, writing was also encouraged by the Prophet which makes **Quran, the first written work in the history of Arabs**. Arabic writing had achieved a significant improvement compared to other types of writing, due to the precautions and accentuation activities to ensure the Quran was read and understood correctly, thus new types of writings had been developed besides Cufic and Naskh writings, such as the Maghreb writing in the northern Africa.

Keywords: *Arabic Writing, Müsned, Nabat, Naskh, Cufic, Maghreb, Papyrus*

ARAP YAZI SİSTEMİ

Arap Yazısının Doğuşu

Araplar ilk başta Güney Arabistan'da hüküm süren Himyerlilere ait olan *Müsned* adındaki bir yazı türünü kullandılar. Daha sonra ise halen günümüzde kullanılan Arap yazısı bir takım gelişme safhalarından sonra *Müsned*' in yerini almıştır. Bugünkü Arap yazısının ise Kuzey Arabistan'da ve Sina yarımadasında hüküm sürmüş Nebâtilerin kullandıkları Nabat yazısından türemiş olduğu konusunda ittifak edilmiştir.

Milâdî III. asrın sonları ile IV. asrın başlarında cereyan ettiği anlaşılan bitişik Nabatî yazıdan Arap yazısına geçişin muhtelif safhalarını müşahedeye imkân sağlayan kitâbelerin en eskisi, Araplar'a ait olduğu halde Nabat kültürünün hâkim olduğu bir devrenin damgasını taşımakla dili de yazısı da Nabatî olan birinci Ümmü'l-Cimâl (m. 250) ve en-Nemâre (m. 328) kitâbeleridir. Arapça, Süryânî dili ve Yunanca olmak üzere üç dilde yazılmış bulunan Zebed kitâbesi (m. 512), bu yazının Araplar'ca benimsendiğini, bununla beraber artık el-Arabiyye'nin yani klasik Arapça'nın yazı dili olarak kendini kabul ettirdiğini gösterir. Aynı asra ait olduğu tahmin edilen ikinci Ümmü'l-Cimâl kitâbesi bir yana bırakılırsa, İslâm'ın doğuşu sırasında Arap yazısı, Üseys (m. 528) ve Harran kitâbelerinin yazısından herhalde pek farklı değildi.¹

Günümüze ulaşan en eski tarihli *Nabat* yazısı M.Ö. 1850 yılına ait olup turkuaz madenleri üzerine yazılıdır. Halen Kahire Müzesinde bulunan bu tabletler, tarihte ilk olarak yazı sanatını alfabe sistemi içerisinde kullanan Fenikelilere ait en eski tarihli kitâbeler olarak gösterilen **Ahram** tabletlerinden sekiz asır önceki bir döneme aittir. Kuzey Arabistan ve Sina yarımadası bölgelerinde bulunan bu yazı sisteminin ana unsurları Kuzey Suriye'ye geçti ve orada günümüzde tespit edilen çivi yazısı şekline dönüştü.

Suriye'de yapılan kazılarda bulunan tabletlerdeki yazı tarzı kesinlikle Sami dilleri karakteri taşımaktadır. Çivi ile yazılmış olmakla beraber kullanılan harfler, ilk Sümer- Akad yazısından alınmış değildir. Bu tabletlerde, Sina yarımadasında kullanılmış olan alfabe, çivi şeklinde biçimlenmiş işaretler haline dönüşmüştür.

Lübnan ve Suriye bölgelerinde hüküm sürmüş Fenikelilerin, kendi yazı sistemlerine temel olarak herhalde Mısır'ın **Hiyeroglif** yazısını almış olmaları hususunda günümüz bilim adamları görüş birliği içindedirler. Fakat her iki yazı sistemi arasındaki fark da açık ve belirgin bir durumdadır. İşte Sina yarımadasında gelişen yazı, bu farkı ve boşluğu kapatacak bir köprü durumundadır.

¹ Çetin M. Nihad, *Arap Maddesi /Yazı*, TDV. İslam Ansiklopedisi, III, 276, İstanbul 1991

Sina'da yaşayan Samiler, örneğin *Hiyeroglif* yazısında bulunan "öküz başı" resmini almışlar ve bunun Mısır dilinde "öküz başı"nın ne şekilde isimlendirildiğini hiç nazar-ı dikkate almaksızın, bu resmin kendi dillerindeki karşılığı olan öküz başı ismini vermişlerdir. Yani buna "Elif" demişlerdir. Sonra akrofonî (acrophony) prensibine tabi olarak bu işaretli (A/E) sesleri için kullanmaya başlamışlardır. Aynı uygulamayı "ev" için kullanılan resimde de tekrarlamış ve buna kendi dillerindeki **Bes** ismini vererek, bunu (B) sesini ifade için kullanmaya başlamış ve diğer işaretleri de aynı şekilde uyarlamışlardır.

Bu gelişme, kaynağı Sina olan alfabenin Fenikelilerin eline nasıl geçtiğini açıklar. Daha sonra ise en başta ticaret yolu ile olmak üzere çeşitli vesilelerle yapılan temaslar neticesinde, bu defa da Fenikeliler aracılığı ile Avrupa dillerinin anası olacak şekilde Greklere (eski Yunanlılara) geçmiştir. Bu yörede çeşitli dönemlerde yapılan kazılar neticesinde bulunan kitabelerde ve özellikle de M.Ö. dördüncü yüzyıllara ait olan yazı ve kitabelerde kullanılan dil "**Kuzey Arapçası**"dır ki, bugün pek meşhur ve yaygın olan fasih Arapça ile pek az farklılığa sahiptir.²

Arap Dilinin İlk Yazılı Anıtları

M.S. 328 yılında yazıldığı tahmin edilen Nabati harflerle yazılmış bulunan bir mezar taşı Arap dilinin en eski yazılı anıtıdır. Arap adı ilk defa bu yazıtta geçmektedir. Arapça yazılı en eski anıt ise M.S. 512 yılına ait olup Halep şehrinin Güneydoğusunda bulunmuştur. Süryani, Yunan ve Arap dilleri ile yazılı olup birtakım özel adlar içeren Arapça metin kısmı "BİSM-AL-İLÂH" ibaresiyle başlamaktadır. Bundan başka M.S. 568 yılına ait olan ve **Harran'** da bulunan Arapça ve Yunanca yazıt ile M.S. yedinci yüzyıla ait Suriye'de bulunan kısa yazıt Arap dili ile yazılı en eski yazıtlardan kabul edilmektedir. Bunlar İslâmî devreye ait olup sikke ve papirüsler üzerine yazılıdır.³

Arap Yazısının Gelişme Safhaları

Araplar önceleri, Güney Arabistan'da geliştirdikleri Müsned denilen bir yazı kullanmışlardır. Sonra Müsned'in yerini bugüne kadar gelen Arap yazısı almıştır. Bu yazı, bitişik Nabat yazısından gelişmiştir. Nitekim XVIII. asrın ilk yarısında G. J. Klehr, Arap yazısı ile Nabat yazısı arasında alâka bulunduğunu ileri sürdü (1724). Daha sonra Th. Nöldeke, Arap yazısının Nabat yazısından gelişmiş olduğunu söyledi (1865). Bugün İslâmiyet'ten önceki ve İslâm'ın ilk asrına ait kitâbelerin tedkiki, Arap yazısının Nabat yazısından istikak ettiğini, hatta onun gelişmiş bir devamı olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece Arap yazısı Nabatî ve Ârâmî halkalarıyla Fenike yazısına bağlanmaktadır.⁴

² Arap yazısının doğuşunu ve gelişme safhalarını gösteren bir tablo için bkz., Çetin M. Nihad, Arap Maddesi/Yazı, TDV. İslam Ansiklopedisi, III, 277, İstanbul 1991

³ Arap yazısının gelişme safhalarını başlangıçtan günümüze kadar gösteren yazı örneklerini gösteren Levhalar için bkz., A. Schaade, Arap Dili / Klasik Arapça, İslam Ansiklopedisi, Levha I.- XI, I/ 512 vd., İstanbul 1041; ayrıca bkz., Çetin M. Nihad, Arap Maddesi/Yazı, TDV. İslam Ansiklopedisi, III, 281

⁴ Çetin M. Nihad, Arap Maddesi/Yazı, TDV. İslam Ansiklopedisi, III, 276

Cahiliye devrinin sonları ile İslam'ın doğuşu sırasından günümüze ulaşan herhangi bir yazılı dokümana halen sahip değiliz. Hâlbuki tarihî kaynaklarda okuma yazma bilen bazı simalar hakkında açık kayıtlar vardır. Meselâ İbnü'n-Nedîm'in bildirdiğine göre, el-Me'mûn'un kütüphanesinde Hz. Peygamber'in cediti Abdülmuttalib b. Hâşim'in hattıyla bir vesika mevcuttu. Mekke'nin ticaret merkezi oluşu, Mekkeliler arasında yalnız Şimali Arap yazısının yayılmasını değil, sayıları az da olsa, Yemen'de kullanılan Müsned'i bilenlerin bulunmasını da gerektiriyordu. el-Belâzürî(ö. 279/892-93), bu devrede okuma ve yazma bilen on yedisi erkek ve yedisi kadın yirmi dört kişinin isimlerini verir.

Hz. Peygamber'in hayatında muhtelif malzeme üzerine yazılmış olan Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinde (632-634) vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit tarafından bir araya getirilerek mütecânis sayfalar (**suhûf**) halinde yazılmıştı. İslâmiyet'le yazı birden bire yepyeni ve aydınlık bir safhaya girdi. İslâmiyet, hattı ve kitâbeti zaruri kılan, kullanma sahasını genişleten âmilleri beraberinde getirmişti. Yazı, İslâm'ın tesis ettiği, bütün maddî mânevî cepheleriyle yeni içtimaî nizamın en ehemmiyetli tesbit, tescil, telkin ve neşir vasıtası olarak işlendi, geliştirildi ve hicreti takip eden yarım asır içerisinde, daha önce geçen üç asırlık hayatındakinden büyük bir tekâmüle mazhar oldu.⁵

İslamiyet'le birlikte yazı yepyeni bir safhaya girip, kullanma sahasını oldukça geniş bir alana yayan faktörleri de beraberinde getirmiştir. Arap yazı sistemi İslamiyet'ten önce hatta İslam'ın doğuşunu müteakip bir asırlık dönem içerisinde bile, ancak hafızaya yardımcı olabilecek bir durumda idi. İslamiyet'in doğuşu ile, Arap yarımadasında sosyal, iktisadi, kültürel ve askeri alanlarda çok önemli gelişmeler olmuştur. Hicaz'da yaşayan Arapların İslamiyet'ten önce yazıya yabancı olmalarının sebebi, göçebe bir hayat yaşamalarına bağlıdır. Bununla beraber, İslamiyet'in ilk yıllarında yazıyı bilenlerin de mevcut olduğu bir gerçektir. İslam'ın beraberinde getirdiği bütün maddi ve manevi yönleri ile yeni sosyal düzenin yaygınlaşmasında yazı en önemli rolü oynamıştır. İslamiyet'in öğretilmesi için Kur'an'ın yazılmasına gerek duyulduğundan, Peygamber tarafından yazı teşvik edilmiştir. Nitekim bugün, başta vahyin yazılmasında olmak üzere Hz. Peygamber'e kâtiplik eden kırktan fazla sahâbînin kimler olduğunu bilmekteyiz. Yine aynı dönemde Arapça'nın yanı sıra hükümdarlara gönderilecek mektuplar vb. gibi belli konu ve sahalarla ilgili görevler için de Farsça, Rumca, Kıptice (eski Mısırlıların dili), Habeşçe, İbranice ve Süryanice dillerinin öğretilmesi de teşvik edilmiştir. Medine'de bu dilleri sahiplerinden öğrenmiş olup Hz. Peygamber'e bu dillerle yazılmış vesikaları tercüme eden Zeyd b. Sâbit gibi muhtelif dilleri ve yazıları bilenler vardı.⁶

⁵ A.g. madde, III, 278

⁶ A.g. madde, göst.yer

Yine bu devrede Arapçayı tespit ve ifadede çok yetersiz bir seviyede bulunan yazının eksiklikleri de şiddetle hissedilmişti. Bu eksiklikleri ilk kez tehlikeli neticeleri ile gören Müslüman yöneticiler, Arap yazısının geliştirilmesi için acil tedbirlere başvurmuşlardır. Bunun bir neticesi olarak da Hz. Ömer döneminde (634-644) resmi okullar açılmış ve öğretmenler tayin edilmiştir. Henüz yazılı hale getirilmemiş olan Kur'an'ın değişik bölgelerde birbirinden farklı şekilde okunması Kur'an'ı bozulmadan muhafaza etmeyi ön plana çıkarmıştır. Hz. Ömer döneminde (644-656) kitap haline getirilen **Kur'an, Arapların tarihinde ilk yazılı eser unvanını almıştır**. Yazının geliştirilmesi için alınan tedbirler daha ziyade dini metinlerin doğru okunmasına ve muhafazasına yönelik olup, yazının dil ve edebiyata dair metinlere uyarlanması ise iki asır sonra olmuştur.

Arap alfabesinin en eski şekli bugünkünden oldukça farklıydı. Asıl kaynağından gelen eski şekli, şekilce birbirine benzeyen harfler bir araya getirilmek suretiyle günümüzdeki şekline kavuşmuştur.

Latin yazısından sonra yeryüzünde en çok yayılmış alfabe olan Arap yazısı, bugün Çin sınırlarından, Afrika'nın Atlantik sahillerine ve Akdeniz kıyılarından Malezya adalarına kadar uzanan geniş sahada büyük ölçüde kullanılan yazı olup Suriye'den göç edenler tarafından Brezilya'nın bazı güney şehirlerine de götürülmüştür.⁷

Arapça Yazı Çeşitleri

İslamiyet'in ilk yıllarında Arap yazısının kullanılma sahalarının ve farklı yazı malzemelerinin tesiriyle şekil bakımından iki tarz doğmaya başlamıştı. Harflerin şekillerinde keskin köşelerin hakim olduğu tarz, taş ve benzeri sert malzemeler üzerine kazılan kitabelerde kullanıldı. **Papirüs** ve benzeri malzemeler üzerine yazılan, fazla özen göstermekten ziyade sürat isteyen günlük yazışmalara ait vesikalarda ise yumuşak ve kavisli hatların hakim olduğu yuvarlak karakterli ikinci bir üslup kullanılmıştır. Bunlardan ikincisi Arap yarımadasının dışına taşarak daha önce kullanılan yazıların yerini almıştır.

Bazı yazı türlerinden keskin köşelerin ve düz hatların hakim olduğu tarz, Kûfe'deki gelişme devresinden sonra **Kûfi** diye isimlendirilmiştir. Irak'da bulunan Kûfe şehrine nispetle Kûfi diye isimlendirilen bu tür, başlangıçta Süryani harfleri ile yazılmıştır. Araplar Kûfi yazısını, dini eserlerde, başlık yazısı olarak kitaplarda, kitabe yazısı olarak mimari eserlerde, muhtelif eşya üzerinde ise süsleme unsuru olarak kullanmışlardır.

Günümüzde pek yaygın olan kavisli ve yuvarlak hatların hakim olduğu **Nesih yazısı** ise Nabat harfleri ile yazılıyordu. Araplar Nabat yazısını ticaret için

⁷ Arap yazısının gelişme safhalarından örnekleri gösteren resimler için bkz., Çetin M. Nihad, Arap Maddesi/ Yazı, TDV. İslam Ansiklopedisi, III, 281, İstanbul 1991

gittikleri Şam bölgesindeki Havran şehrinden almışlardır. Araplar Nesih yazısını ticaret, haberleşme ve güncel hayatın diğer sahalarında kullandılar.

Kûfî ve Nesih yazıları dışında Kuzey Afrika' da Magrib yazısı diye bir tür ortaya çıkmışsa da önceki türler kadar yayılma imkanı bulamamıştır.

İlk Harekeleme Çalışmaları

Zaman içerisinde Arap yazısında, kısa seslileri belirten harf ve işaretlerin bulunmayışı ve şekilleri birbirine benzeyen harflerin ayırt edilmesini sağlayan noktaların henüz kullanılmamasının sakıncaları gittikçe önemli sorunlar doğuruyordu. Arap gramerinin kurucularından kabul edilen ünlü dil bilgini Ebu'l-Esved ed-Du'eli (ö. 69/688/)'nin Kur'an'ı harekelemesi bu sahada yapılmış ilk çalışmadır. Bu ilk harekeleme çalışmalarında (A/E) sesi veren fetha (ـَ) yerine harf üzerine bir nokta, (İ) sesi veren kesre (ـِ) için harfin altına bir nokta ve (U) sesi veren damme (ـُ) işareti olarak da harfin önüne bir nokta bunların tenvinli (çift harekeli) şekilleri için de ikişer nokta kullanılmıştır. Bu harekeleme işlemi Arap gramerinin ve yazısının tarihi bakımından çok önem taşımaktadır. Esasen noktalarla harekeleme İbrani ve Süryani yazılarında mevcuttu.

Ebu'l-Esved'in hareke olarak kullandığı noktalar yuvarlak olup yazı ile karışmasını önlemek için de ayrı renkte *-muhtemelen kırmızı-* idiler. Ebu'l-Esved'den sonra bu sahadaki en büyük çalışma yine ünlü dil bilginlerinden Halil b. Ahmet (ö.175/791) tarafından yapılmıştır. Halil, yuvarlak noktalardan ibaret olan ilk harekelerin yerine Arapçadaki sesli harfler (E/A), (U) ve (Y-yatık ya-) harflerinin küçük şekillerinden istifade ile bugünkü harekeleri kullanmıştır. Halil'in çalışmaları sadece bununla da kalmayıp, Arap gramerinin ilk kurallarını ortaya koyarak, Arapçayı tespit ve yanlış okumaya meydan vermeyecek bir imla sistemi geliştirmiştir.

Latin yazısından sonra yeryüzünde en çok yayılmış alfabe olan Arap yazısı, bugün İslâmiyet sayesinde Çin hudutlarından Afrika'nın Atlantik sahillerine ve Akdeniz kıyılarından Malezya adalarına kadar uzanan geniş sahada büyük ölçüde kullanılan yazı olup Suriye'den göç edenler tarafından Brezilya'nın bazı güney vilâyetlerine de götürülmüştür.⁸

SONUÇ

Arap yazı sistemini özet olarak ele aldığımız bu makalemizde, bu yazının doğuşu, ilk yazılı anıtları ve gelişme safhalarına kısaca değinilmiştir. Arap adının ilk defa milattan sonra 328 yılında yazıldığı tahmin edilen Nabati harflerle yazılmış bulunan bir mezar taşında geçtiğinin tespit edildiği bildirilmiş ve daha sonra, farklı tarihlerde, bu yazıyla yazılan yazıtların varlığına da işaret edilmiştir.

⁸ Çetin M. Nihad, Arabistan maddesi/yazı, Küçük Türk İslam Ansiklopedisi, s. 140, İstanbul 1978

Eski Araplar genel olarak okuma yazma bilmeyen göçebe bir toplu olmakla birlikte İslam'dan önce Mekke gibi bazı gelişmiş yerleşik yerlerde az da olsa yazı bilenlerin varlığına değinilmiş, ancak Arap yazısında en büyük gelişme İslamiyet'ten sonra sağlandığı görülmüştür. Hz. Peygamber'in okuma yazma bilmeye verdiği önem ve Müslümanların ilk başta Kur'an-ı Kerim'i ve daha sonra da hadis-i şerifleri doğru yazmaya gösterdikleri itina ve Arap diline ait, şiir ve nesir, eski malzemeyi toplama gayretleri diğer yazı türlerine oranla Arap yazısının daha erken dönemde ve hızla gelişmesini sağlamıştır. Önce metinleri doğru okumak için harekeleme sistemi geliştirilmiş, bu tamamlandıktan sonra da geliştirilen çeşitli yazı örnekleriyle bu yazı bilgilendirme aracı olmasının yanında bir sanat malzemesi haline de dönüştürülmüştür. Günümüzde dünya müzelerini ve koleksiyonları süsleyen emsalsiz hat sanatı örneklerinin ortaya konulmasına neden olmuştur. Böylece Arap alfabesi Latin alfabesinden sonra dünyanın en çok kullanılan alfabesi haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Çağatay Neş'et, İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı (A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları XCV), Ankara 1957, s.128-129

Çetin M. Nihad, Eski Arap Şiiri, (İ.Ü.Yayınları NO: 1727), s. 23-26, İstanbul 1973

----- *Arabistan maddesi/yazı, Küçük Türk İslam Ansiklopedisi, s. 139- 140, İstanbul 1978*

-----*Arap Maddesi/Yazı, TDV.İslam Ansiklopedisi, III, 276-282, İstanbul 1991*
Ferruh Omar, el-Arab fi Hadaratihim ve Sekafetihim, Beyrut 1981

Goldziher Ignace, A Short History of Classical Arabic Literature, Berlin 1996

Hitti K. Philip, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, I-IV, İstanbul 1980

İbn Haldun, Mukaddime (Eyyam el-Arab ve el-Acem ve el-Berber) Beyrut

Koçak İnci, Arapça'nın Gelişme Yolları (A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları NO: 346), Ankara 1984

Moritz B., Arap Yazısı, İslam Ansiklopedisi (İslam Alemi Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyoğrafya Lugatı), İstanbul 1941, I,498-512

Nicholson, R.A., A Literary History of the Arabs, Cambridge Universty Press, London 1969

Türk Ansiklopedisi, Arapça'nın Oluşumu, III, 229- 232; Arap Yazısı, 247- 254, Ankara 1951

Zeydan Corci, Tarih Adab el-Luga el-Arabiyye, I-IV, Beyrut 1967

Zeyyat A.H. Tarih el-Adab el-Arabi, Kahire 1955